

nieuws- en informatieblad

2017 - 3 / september

BELANGRIJKE DATA

- Zondag 22 oktober 2017: Bezoek aan synagoge Obrechtplein en Rijksmuseum in Amsterdam.
- Woensdag 22 november 2017: Bezoek aan Bussemakerhuis (Borne) en synagoge (Enschede).

IN DIT NUMMER

- Van het bestuur: afzeggen bij excursies en Fonds Studie en Publicatie (pag. 2).
- Fotoimpressie bezoek Alkmaar (pag. 2).
- Excursie synagoge Obrechtplein en Rijksmuseum (gebouw en tentoonstelling Matthijs Maris) in Amsterdam op 22 oktober 2017 (pag. 4).
- Excursie Museum Bussemakerhuis (Borne) en synagoge (Enschede) op 22 november 2017 (pag. 6).
- Buitenlandse reis naar Riga 5 t/m 9 mei 2018 (pag. 9).
- Twee nieuwe kunstenaarsmonografiën: Rie Cramer en Jan Mankes (pag. 10).
- Simon Moulijn (1866-1948), representant van de 'generatie negentig' (pag. 14).
- Boekbespreking: Piet Kramer, bruggenbouwer van de Amsterdamse School (pag. 20).
- Boekbespreking: Bruynzeel: van boeren op Tholen tot wereldwijd familiebedrijf (pag. 24).
- 100 jaar De Stijl: activiteiten en tentoonstellingen en een gedicht (pag. 27).
- Korte mededelingen (pag. 32).
- Tentoonstellingsagenda (pag. 33).

VERENIGING VRIENDEN NIEUWE KUNST 1900

VAN HET BESTUUR

Van het Bestuur

Regelmatig zijn onze excursies al snel overtekend. Toch organiseren wij maar zelden de excursie nogmaals. Vaak is dat niet nogmaals uitvoerbaar maar ook blijkt dikwijls dat dan het aantal deelnemers toch te klein is omdat men op het laatste moment afzegt. Mede daarom is het van groot belang dat iedereen die plotseling verhinderd is dat zo snel mogelijk meldt opdat een ander lid dan alsnog kan meegaan.

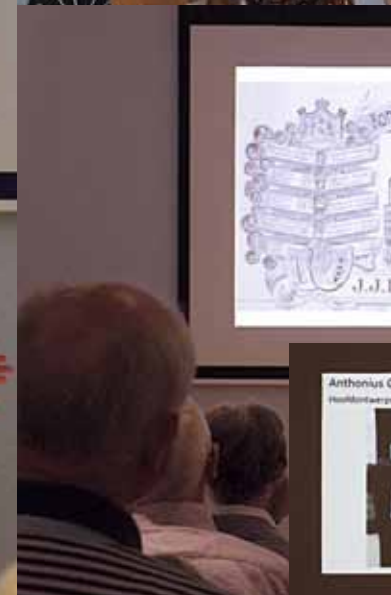
Niet alleen de excursies trekken veel belangstelling maar ook de verzoeken om subsidie aan ons fonds Studie en Publicatie nemen toe, een ontwikkeling die wij toejuichen. Wij oordelen streng en er is een maximumhoogte gesteld aan hetgeen wij subsidiëren. Wij willen ook niet alleen maar verzoeken kunnen honoreren die in het begin van een jaar worden ingediend omdat dan een maximum zou zijn bereikt. Het fonds is weliswaar behoorlijk gevuld,

circa € 50.000 maar de opbrengst van dat vermogen is erg laag, dus meer aanvragen honoreren leidt onherroepelijk tot een versneld interen op het vermogen. Zoals bekend wordt het Fonds gevoed met het batig saldo van de vereniging in een jaar en donaties van leden; in het verleden dekten we daarmee een groot deel van de subsidie uitgaven. Maar juist die donaties van leden zijn het afgelopen jaar sterk teruggelopen. Wij denken dat dat te maken heeft met de gewijzigde manier van inning van de contributie, die weer om pragmatische redenen veranderd is. Daarom is het nodig om het Fonds extra te vullen en daarvoor vragen wij uw medewerking. Wellicht wilt u een (bescheiden) bedrag overmaken op ons rekeningnummer NL95 INGB 0008 1253 58 t.n.v. Penningmeester VVVK 1900 en onder vermelding van "Fonds Studie en Publicatie".

Wij wijzen u er wel op dat onze vereniging geen ANBI erkenning heeft, m.a.w. u heeft geen fiscaal voordeel van deze schenking.

Reeds veel dank namens al die aanvragers van een subsidie!

Bezoek aan het Stedelijk Museum Alkmaar met lezingen van Laura Roscam Abbing (Glasfabriek J.J.B.J. Bouvy) en Kees van der Geer (De Passie van verzamelaar Wim Selderbeek) op 5 augustus 2017.
Foto's Eef de Hilster.

EVENEMENT (1)

Zondag 22 oktober Amsterdam

We bezoeken de synagoge aan de Jacob Obrechtstraat, een van de weinige Art-Deco synagogen in Europa. We lunchen op eigen gelegenheid en gaan in de middag naar het Rijksmuseum waar we een rondleiding krijgen door het gebouw en een rondleiding door de tentoonstelling van Matthijs Maris.

Beschrijving excursie

We bezoeken de aan de buitenkant niet zo opvallende synagoge op verzoek van diverse leden die gehoord hadden dat de binnenkant zo bijzonder is.

We krijgen daar een rondleiding met de gehele groep. Het is in de omgeving van het museum en de synagoge zeer moeilijk om een lunchgelegenheid te vinden. Daarom hebben we besloten dat iedereen zijn eigen lunch (eten en drinken) meeneemt. Na de rondleiding kan iedereen dan op eigen gelegenheid lunchen. Eten en drinken mogen niet worden meegenomen de

Programma Amsterdam

10:30 uur	Ontvangst met koffie en iets lekkers.
11:00 uur	Rondleiding door de synagoge.
12:00 uur	Lunch op eigen gelegenheid
13:30 uur	Rijksmuseum: opsplitsing van de groep: - groep A rondleiding door het gebouw - groep B rondleiding door de tentoonstelling van Matthijs Maris.
14:30 uur	wisseling van de groepen.

synagoge in. Dit moet bij de ingang worden achtergelaten, omdat alles in het gebouw koosjer moet zijn.

Om half twee krijgt de ene helft van de groep een rondleiding door het gebouw van het Rijksmuseum, de andere helft bezoekt de tentoonstelling van Matthijs Maris. Na een uur wordt er gewisseld.

Synagoge

De Raw Aron Schuster Synagoge of de Obrechtsjoel is de grootste nog functionerende Asjkenazische synagoge (sjoel) in Amsterdam. De synagoge ligt op de hoek van het Jacob Obrechtplein en de Heinestraat in Amsterdam-Zuid en is onderdeel van de Joodse Gemeente in Amsterdam, de NIHS. De meeste choepot (Joodse huwelijken) worden hier voltrokken.

Het gebouw, dat naast een gebedsruimte ook een bijsjoel, een mikwe en een ambtswoning bevat, vertoont met zijn blokvormige elementen, toren, overdekte entree en ver uitstekende dakvlakken, invloeden van Willem Dudok en Frank Lloyd Wright. Het exterieur is sober met spaarzame ornamenten. Het interieur is rijker ingericht volgens de traditie van de Amsterdamse School en kent de nodige art-deco-elementen. Opvallend element in de overwegend zwart-wit ingerichte gebedsruimte zijn de zes

kleurige glas-in-loodramen aan beide zijmuren, ontworpen door Atelier Willem Bogtman. De ruimte wordt verlicht door tien roodkoperen hanglampen die zijn gemaakt door het Amsterdamse non-ferrometaalbewerkingsbedrijf Wiener & Co.

Rijksmuseum

In 1885 werd het huidige Rijksmuseumgebouw naar ontwerp van P.J.H. Cuypers voltooid. Toen het museum in 1885

opende, was dit het grootste gebouw in Nederland. Het bood niet alleen plaats aan de collectie van het Rijksmuseum, ook de verzameling werken van levende meesters, die zich vanaf 1838 in het Museum van Levende Nederlandsche Meesters in Haarlem bevond, en het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst in Den Haag werden in het nieuwe gebouw ondergebracht.

Collectie rijksmuseum

De kunstverzameling die de stadhoudelijke familie door de eeuwen had opgebouwd vormt de basis van de collectie van het Rijksmuseum. Nadat de laatste stadhouder het land in 1795 ontvlucht was nam de Bataafse Republiek de overgebleven kunstverzameling in beslag. Op 19 november 1798 werd besloten de verzameling, bestaande uit Italiaanse kunst, portretten van de Oranjes en vaderlandse rariteiten, onder te brengen in een nationaal museum. Onder de naam Nationale Kunst-Galerij opende dit museum in 1800 zijn deuren

in het eveneens in beslag genomen Huis ten Bosch in Den Haag. De Amsterdamse kunsthandelaar Cornelis Sebille Roos (1754-1820) was de eerste directeur van het museum en was verantwoordelijk voor de eerste aankopen, waaronder De bedreigde zwaan van Jan Asselijn.

Matthijs Maris

Matthijs Maris (1839-1917) was een kunstenaar zoals je je die voorstelt: hij leefde als een bohémien, bepaalde zelf wat hij wilde maken en trok zich niets aan van modes en opdrachtgevers. Maris wilde experimenteren en ging daarin extreem ver. In het schilderij

dat bij zijn overlijden op zijn schildersezelt stond, *Vanished Illusions*, is nauwelijks nog een onderwerp te zien, zó sterk spreekt de verf voor zich.

Om zich los te maken van de conventie trok hij eerst naar Parijs, waar hij dromerige vrouwen in romantische landschappen schilderde. In Londen vond hij aansluiting bij de avant-garde van dat moment, met o.m. James MacNeill Whistler. Voor jonge schilders in Nederland werd hij een voorbeeld, en de jonge Vincent van Gogh wilde graag bij hem in de leer, wat hij afwees.

Maris' schilderijen zijn een lust

Matthijs Maris, *De keukenmeid*, 1871, olieverf op doek, 33 x 21 cm, part. coll.

Matthijs Maris, *De keukenmeid*, 1871, olieverf op doek, 33 x 21 cm, part. coll.

voor het oog, je ziet hem werken: krassen, schrappen, dik opbrengen van lagen verf over elkaar heen, soms transparant, dan weer dicht. Met mysterieuze werken als resultaat.

Na de rondleidingen kunt u binnenlopen in de Picknickruimte: bij de verfdemonstratie kunt u zien met welke materialen en technieken een 19de-eeuwse schilder werkte.

Aanmelding en kosten

Aanmelding voor 10 oktober via de website www.vvnk.nl/evenementen of alleen als dat niet kan via bijgaande aanmeldstrook.

De kosten voor deze excursie bedragen € 20 voor leden. Jongeren t/m 26 jaar betalen € 10. Betaling geschiedt op de plaats van het evenement.

De prijs is exclusief toegang tot het Rijksmuseum. Hebt u geen museumkaart dan moet u van tevoren een toegangskaart kopen (€ 17,50). We gaan namelijk via een aparte ingang naar binnen.

Maximum aantal deelnemers 60. Geen introducees.

Adres en bereikbaarheid

Synagoge: hoek Jacob Obrechtstraat / Heinezestraat, Amsterdam
Rijksmuseum: Museumstraat 1, Amsterdam

Openbaar vervoer: vanaf Amsterdam Centraal met tram 24 halte Roelof Hartplein. Dan is het 5 minuten lopen naar de synagoge

Telefonische bereikbaarheid op de dag zelf

Thea de Hilster 06 234 833 29
(andere dagen 0299 432 522)
Kees van der Geer 06 538 112 60

EVENEMENT(2)

Woensdag 22 november 2017 Borne en Enschede

We brengen een bezoek aan het Bussemakerhuis in Borne waar we de tentoonstelling: 'De glans van damast' zullen bekijken. We krijgen er een lezing van Sanny de Zoete, de samensteller van deze tentoonstelling en bezoeken het museum.

Daarna gaan we met de trein (of eigen vervoer) naar Enschede voor een bezoek aan de Joodse synagoge.

Omdat het Bussemakerhuis klein is wordt de groep in Borne in tweeën gesplitst.

Beschrijving excursie

De uit 1843 daterende synagoge in Borne is onlangs verbouwd en wordt gebruikt als cultureel podium.

Museum Bussemakerhuis

Museum Bussemakerhuis is een uniek monumentaal linnen-fabriekshuis. Het

is het enige overgebleven 18e-eeuws fabriekshuis in Nederland. In het beschermd dorpsgezicht "Oud Borne" wordt u op eigentijdse wijze een blik op de historie van de Bornse linnen-geschiedenis gegund.

Voor een mooi gedekte tafel werd vroeger glanzend damast gebruikt. Schitterend glaswerk en servies zorgden voor een feestelijk geheel. Door het hele museum staat het linnengoed volop in de schijnwerpers, gecombineerd met glas en servies. Linnengoed was vroeger het statussymbool van de vrouw. "Een tafelkleed wit gewassen en goed in de vouw is een sieraad voor een schone vrouw".

Damast is afgeleid van de stad Damascus. Het is een weeftechniek waarbij tekeningen ingeweven worden op een achtergrond van dezelfde kleur. De tekening is daardoor alleen vanuit een bepaalde hoek goed te zien.

Heel bijzonder is dat niet al het damast achter glas ligt, maar dat je het mag aaien en voelen, ook de servetten uit de 17e eeuw. Zo voel je de kwaliteitsverschillen tussen linnen, katoen en rayon. Er zijn onder meer damastontwerpen van Chris Lebeau te zien.

Sanny de Zoete is kunsthistorica en o.a. bekend van de tentoonstelling "Nederland Dineert" in het Stedelijk Museum Den Haag. Ze is de auteur van het gelijknamige

Programma Borne

11:00 uur	Ontvangst met koffie in de Synagoge Borne.
11:30 uur	- groep a: bezoek Museum Bussemakerhuis. - groep b: lezing door Sanny de Zoete.
12:15 uur	- groep b: bezoek Bussemakerhuis - groep a: lezing door Sanny de Zoete.
13:00 uur	Lunch in de Synagoge Borne.
13:45 uur	Vertrek naar het station – trein naar Enschede vertrekt om 14:09 uur.
15:00 uur	Rondleiding in synagoge Enschede.
16:15 uur	Koffie/thee in de synagoge Enschede.

boek en is nu als gastconservator in Borne. Ze neemt een deel van haar historische collectie mee.

Als u linnengoed wilt laten bekijken door Sanny de Zoete dan kunt u een voorwerp meenemen.

Om deze tentoonstelling mogelijk te maken heeft de VVNK een financiële bijdrage verleend.

Na de lunch vertrekken we met de trein naar Enschede. Daar bezoeken we het rijksmonument de synagoge. In 2009 hebben we deze synagoge al eens bezocht, maar we hebben vele leden die dit monument nog nooit hebben gezien. We krijgen er een rondleiding. Er wordt gezegd dat dit de mooiste synagoge van West-Europa is.

Synagoge Enschede

Symbolische mozaïeken, wervelend smeedwerk en prachtige versieringen maken de synagoge in Enschede tot een van de mooiste synagogen van Nederland. Het gebouw werd in 1928 gebouwd naar ontwerp van de Nederlandse architect Karel de Bazel. Het centrale gedeelte omvat twee gebedsruimten - de grote sjoel en de dagsjoel - en de kerkeradskamer. Een hoogtepunt is de grote sjoel met de negen meter hoge koepel en een enorme bronzen lichtkroon. Mozaïeken van Venetiaans glas bedekt met bladgoud geven de ruimte extra glans. Bijzonder is dat vrijwel het hele interieur, tezamen met de kostbare voorwerpen, ongeschonden de Tweede Wereldoorlog heeft doorstaan.

In de synagoge zijn enkele huisregels o.a.:

1. Het hoofd van de mannen moet bedekt met keppel of hoed. Keppels zijn te leen.
2. Schouders, knieën, buik en voeten moeten bedekt zijn.
3. Er mogen geen etenswaren meegenomen worden in de synagoge.

Aanmelding en kosten

Aanmelden voor 4 november via de website www.vvnk.nl/evenementen of alleen als dat niet kan via bijgaande aanmeldstrook.

De kosten voor deze excursie bedragen € 25 voor leden. Jongeren t/m 26 jaar betalen € 12,50. Betaling geschiedt op de plaats van het evenement. De prijs is inclusief bezoek

museum en synagoge, maar exclusief de treinreis naar Enschede.

Als u zich te laat afmeldt, minder dan een week van tevoren, worden kosten in rekening gebracht.

Maximum aantal deelnemers 40. Geen introducees.

Adressen en bereikbaarheid

Synagoge Borne
Ennekerdijk 17, 7622 ED Borne
Bussemakerhuis
Ennekerdijk 11, 7622 ED Borne,
Synagoge Enschede
Prinsestraat 14-16, 7513 AL Enschede
Bij het station in Borne en bij het Bussemakerhuis kunt u gratis parkeren.

Bij de synagoge in Enschede is alleen betaald parkeren. De synagoge ligt op 10 minuten lopen van het station Enschede.

Telefonische bereikbaarheid op de dag zelf

Thea de Hilster	06 234 833 29
(andere dagen 0299 432 522)	
Irene van Geest	06 435 641 33

BUITENLANDSE REIS NAAR RIGA 5 T/M 9 MEI 2018

Op verzoek van onze leden gaan we in 2018 een buitenlandse reis maken die verder ligt dan met de bus bereikbaar is. We hebben gekozen voor Riga. Deze reis wordt georganiseerd door Art Nouveau Travel en heeft als thema Architectuur, geschiedenis, kunst en muziek.

De reis wordt begeleidt door het VVNK-lid en eigenaar van Art Nouveau Travel Julia Ergaeva. Ze is architect en afkomstig uit Riga.

We vliegen op zaterdag 5 mei om 10.20 vanaf Schiphol naar Riga en komen woensdag 9 mei om 17.50 uur weer op Schiphol aan.

Programma

We gaan Riga uitgebreid verkennen. Uiteraard is er veel aandacht voor de vele Jugendstilpanden. We wandelen door de Oude Stad en wonen een kort orgelconcert bij in de Dom. Het Lets Museum voor Schone Kunst, het Jugendstilmuseum en het museum Janis Rozentāls worden ook bezocht. Voorts gaan we naar Jurmala, een heel bijzondere badplaats met vele houten huizen in Jugendstil. Julia Ergaeva verzorgt een lezing over Jugendstil in Riga. Na aanmelding ontvangt u een uitgebreid reisprogramma van dag tot dag.

De eerste avond eten we gezamenlijk (bij de prijs inbegrepen).

Er is wat vrije tijd in het programma opgenomen, zodat ieder ook op eigen

gelegenheid nog iets kan doen.

Ook kan de reisleader een concert of operavoorstelling boeken voor de liefhebber. Kosten hiervoor zijn € 20 à € 30.

Kosten

De prijs ligt tussen de € 690 en € 750, afhankelijk van het aantal deelnemers. Toeslag 1-persoonskamer € 130. In de reissom zijn de vlucht, het hotel met ontbijt, bezoek musea, lokale gids in oude stad, lezing over Jugendstil, groepsvervoer met bus en één diner inbegrepen.

Er kunnen maximaal 40 mensen mee. Het minimum aantal deelnemers bedraagt 15.

Niet in de prijs inbegrepen zijn:

- Concerten, operavoorstelling (€ 20 à € 30).
- Bijdrage GGTO € 15 (garantiefonds voor gespecialiseerde touroperators).
- Overige maaltijden en drankjes.

Voorafgaande aan de reis wordt er bij voldoende deelname een informatiemiddag gehouden.

Inschrijfformulier

Vanwege de privacywetgeving vragen we op het bijgaande formulier expliciet om toestemming om uw gegevens door te zenden naar Art Nouveau Travel. Die zal uw inschrijving verder afhandelen.

U kunt het inschrijfformulier voor deze reis opsturen naar:

Thea de Hilster
Sportlaan 142
1442 EG Purmerend.

TWEE NIEUWE KUNSTENAARS-MONOGRAFIEËN

Aan de serie kunstenaarsmonografieën op de website van de VVNK zijn onlangs twee nieuwe items toegevoegd: Rie Cramer en Jan Mankes. Ze zijn geschreven door Annemiek Rens, conservator bij het Drents Museum. Hieronder volgen de teksten die natuurlijk ook te raadplegen zijn via www.vvnk.nl.

Rie Cramer (Sukabumi, Indonesië 1887 – 1977 Laren), illustrator, kinderboekenschrijver, ontwerper.

Annemiek Rens

Rie Cramer is één van Nederlands bekendste illustratrices en haar tekeningen in kinderboeken als *Sprookjes van Moeder de Gans* behoren tot het gezamenlijk beeldgeheugen van de jeugdijaren van velen. Al op negentienjarige leeftijd krijgt Cramer haar eerste illustratieopdracht van uitgever W. de Haan uit Utrecht en niet veel later volgen lessen van niemand minder dan Willem van Konijnenburg, Jan G. Veldheer en Theo van Hoytema. Ze verzorgt tijdens haar leven zo'n 120 boeken met illustraties en teksten en is het gezicht van het populaire kinderblad *Zonneschijn*. Haar boeken worden ook in het buitenland uitgegeven.

De veelgevraagde tekenares staat garant voor het tot leven brengen van een fantasiewereld van prinsessen, feeën, koningen en andere sprookjeswezens in zowel woord als beeld. Maar ook maakt zij reclamewerk. Haar gestileerde figuren, getekend in strakke contourlijnen en

felle kleuren, zijn daarvoor zeer geschikt. In haar vroege werk laat Cramer zich in sterke mate beïnvloeden door de Engelse illustratoren uit de sfeer van de Arts and Crafts Movement. In de jaren twintig en dertig gaat Cramer onder invloed van de Art Deco en de Nieuwe Zakelijkheid steeds meer stileren. Het resultaat wordt meer gelikt.

Naast illustraties maakt Cramer ex libris, kinderbehang, keramiek, kostuums, modetekeningen voor tijdschrift *De vrouw en haar Huis* en schrijft ze toneelstukken en romans onder de pseudoniemen 'Marc Holman' en 'Annie Smit'. Omstreeks 1915 brengt Rie Cramer haar zomers door in een woonwagen zonder wielen in Blaricum en maakt er deel uit van het artistieke milieu waar ook Piet Mondriaan en Jan Sluijters

Illustratie 'De Sneeuwkonigin' voor *Sprookjes van Andersen*, 1955.

Illustratie voor: W. Vogelsang, *Grijpt als 't rijpt*, Amsterdam (Vereeniging van Handelaren in Oude Kunst in Nederland) 1932.

toe behoren. Ze schrijft erover in een aantal autobiografische schetsen met de titel *Flitsen* (1966). Tijdens de Tweede Wereldoorlog schrijft ze de poëziebundel *Verzen van Verzet*. Rie Cramer heeft relaties met kunstcriticus Albert Plasschaert, dichter-schrijver P. Otten en toneelspeler Eduard Verkade van wie de laatste twee ook enige tijd haar echtgenoot zijn. De illustratrice kiest uiteindelijk voor haar vrijheid. Vele reizen naar het buitenland volgen (waarover ze schrijft in *De Groene Amsterdammer*) en ze woont lange tijd met vrienden in een huis op Mallorca. Cramer is het voorbeeld van een zelfstandige, succesvolle zakenvrouw. Zij reist in haar eigen auto rond door Europa, tekent op hotelkamers en heeft ondertussen een rijk sociaal leven te midden van schrijvers, kunstenaars, musici en toneelspelers.

Opdrachten zijn er altijd voldoende, evenals contracten met uitgevers.

De zorgeloosheid en positieve inslag die Cramer heeft, zien we ook terug in haar illustraties en versjes. Als een van de eersten in ons land neemt zij afstand van de moralistische en prekerige kinderboeken zoals die in de negentiende eeuw gangbaar waren. Haar werk laat kinderen in het gewone, dagelijkse leven zien, het dagelijkse leven van de gegoede burgerij, dat wel. De zon schijnt, interieur en kleding zijn volgens de laatste mode en de gezichtjes zijn knap, onpersoonlijk mooi als fotomodellen. Jarenlang weet zij met dit idealistische beeld te boeien en hoewel men haar werk na de Tweede Wereldoorlog te zoet en oppervlakkig gaat vinden, komen haar

Illustratie in: Gebroeders Grimm, Onno Vere en Christine Doorman (beide Nederlandse bewerking), *Sprookjes van Grimm*, Utrecht (W. de Haan) z.j. [1917], p. 33.

prentenboeken steeds weer opnieuw op de markt, tot op de dag van vandaag. Wat vroeger echter als pionierswerk werd beschouwd, is nu juist zo geliefd vanwege de nostalgische waarde.

Jan Mankes (Meppel 1889 - 1920 Eerbeek), schilder, tekenaar, graficus.

Annemiek Rens

'Hollands meest verstilte schilder', dat is de titel die Jan Mankes krijgt van kunstenaar Richard Roland Holst (1868-1938). Mankes is in vele opzichten een eenling in de Nederlandse kunst. Zijn kleine oeuvre komt tot stand in huiselijke omgeving. Model staan zijn familieleden, de vele huisdieren en hijzelf. Mankes bestudeert zijn onderwerpen zó lang dat hij ze kan dromen en het schilderen als het ware voor zich ziet. Zijn bijziendheid

Zelfportret, tekenend, 1913, ets, Rijksmuseum.

Vrouw voor haar huis, 1914, olieverf op doek, 25,5 x 20 cm, Rijksmuseum.

weet hij om te zetten tot iets positiefs. Door zich niet te laten leiden door ingewikkelde composities of houdingen en telkens te kiezen voor één enkele figuur of dier en de rest als achtergrond te beschouwen, ontstaat zijn specifieke stijl. Het resultaat zijn 'verstilte' en intieme portretten die een dromerige sfeer hebben. De compositie is in evenwicht, het kleurgebruik is ingetogen en de penseelstreek is amper zichtbaar.

Ook zijn grafisch werk heeft een soortgelijke werkwijze en stemming. Deze techniek heeft Mankes zich voornamelijk zelf door experiment en met een tweedehands etspers bijgebracht. Chris Lebeau (1878-1945) helpt hem daarnaast bij het vervolmaken van zijn houtsnedetechniek. Inspiratie vindt Mankes in het werk van oude meesters als Johannes Vermeer, Carel Fabritius, Hans Holbein en Albrecht Dürer.

Mankes begint zijn kunstenaarsloopbaan

in Delft waar hij naast zijn werk bij een glasatelier avondcursussen volgt bij de Haagse academie. In 1909 verhuist hij met zijn ouders naar het Friese Bovenknijpe. Daar leert hij zijn echtgenote en predikante Annie Zernike (1887-1972) kennen. Zernike is Nederlands eerste vrouwelijke dominee en zal in 1918 promoveren tot doctor in de theologie. Verscheidene malen schildert hij haar portret. Voor de gezondheid van Mankes verhuizen ze in 1916 naar het Gelderse Eerbeek. Daar leeft het gezin relatief geïsoleerd. Zoon Beint (1918-1990) zal zijn vader opvolgen in het schildersvak en zich eveneens laten inspireren door de natuur.

Jan Mankes is niet oud geworden. In 1920 sterft hij aan tuberculose in zijn atelierwoning te Eerbeek. Hij is dan slechts 30 jaar oud. Tijdens zijn ziekbed heeft Mankes zoveel mogelijk doorgewerkt. Hij krijgt daarbij veel steun van Haagse sigarenfabrikant Pauwels die zijn werk koopt en hem schildersmaterialen toezendt. Ook zorgt hij voor bijzondere vogels en

Zwarte kraai, 1918, houtsnede, Rijksmuseum.

andere dieren die Mankes kan schilderen. Bijna dagelijks onderhouden de twee een briefwisseling en op die manier is Pauwels voor Mankes ook een belangrijke schakel met de kunstwereld.

Het werk van Jan Mankes is al in zijn eigen tijd geliefd. Dat kunstpaus H.P. Bremmer (wiens publicaties Mankes 'stuk' leest) niet veel ziet in zijn kunst is een teleurstelling, maar staat niet in de weg voor succesvolle tentoonstellingen van zijn werk in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam. Mankes heeft een klein oeuvre tot stand gebracht waarvan werken zich vandaag in de belangrijkste museale collecties bevinden.

Vaas met jasmijn, 1913. Olieverf op doek, 30 x 26,5 cm, Museum Arnhem.

**SIMON MOULIJN (1866 – 1948),
REPRESENTANT VAN DE
'GENERATIE VAN NEGENTIG'**

Ter gelegenheid van een tentoonstelling uit zijn nalatenschap.

Lieske Tibbe

Hoewel de loopbaan van Simon Moulijn pas in de jaren 1940 eindigde, staat hij thans vooral bekend als symbolistisch kunstenaar uit de periode rond 1900. Zijn verstilde, dromerige landschappen met golvende lijnen en zachte maar heldere kleurvlakken zijn als het ware zijn 'beeldmerk' geworden [Afb. 1 en 2]. Toch vond dat symbolistische werk aanvankelijk maar matig waardering. In het pionierswerk over het Nederlandse symbolisme, *Het Symbolisme in de Nederlandse schilderkunst 1890-1900* van Bettina Spaanstra-Polak staat hij genoemd onder de kunstenaars 'in de golfslag van de vier voorgangers' (dat waren Jan Toorop, Johan Thorn Prikker, Antoon Derkinderen en Richard Roland Holst).¹ Ook Ernst Braches, in zijn proefschrift over de 'boekverciering'

Afb. 1. Simon Moulijn, *Landschap met boerderij in Drenthe*, olie op doek, 1894; part. coll.

Afb. 2. Simon Moulijn, *Herderin met haar schapen*, gouache, 1894; part. coll.

van de Nieuwe Kunst, noemt de 'simpele symbolentaal' van Moulijn 'geen hoogtepunt van de levenskrachtige Nieuwe Kunst'.² Misschien gaat een en ander terug op een nogal negatieve recensie door Jan Veth uit 1897. Veth noemt daarin de kunst van Moulijn 'fijnbesnaard' maar 'hybride': in zijn schilderijen, tekeningen en litho's bootst hij decoratieve kunst (borduurwerk, glas-in-lood, wandschilderkunst) na zonder rekening te houden met de specifieke eisen die elk van de decoratieve kunsten stelt.³

Daar wordt Moulijn niet helemaal recht mee gedaan, en hij ging zeker niet bovengenoemde vier Nederlandse 'voorgangers' achterna. Hij was van dezelfde generatie en begon ongeveer in dezelfde tijd

met symbolistisch werk als zij. Ook draagt zijn werk wel degelijk een eigen stempel. Qua sfeer en wat betreft de decoratieve behandeling van zijn kleurvlakken doet het nog het meest denken aan de cloisonnistische stijl van Franse schilders als Émile Bernard (1868-1941), Maurice Denis (1870-1943) en Charles Filiger (1863-1921). Geen wonder, want hij was vanaf het eerste uur (1891) betrokken bij de Haagsche Kunstkring, een kunstenaarsvereniging die zich sterk op de meest actuele kunst in Frankrijk en België oriënteerde. In recente literatuur wordt hij zelfs genoemd als een van de oprichters van deze vereniging, maar dat heeft hij zelf in een brief ontkend. In elk geval was hij zeer actief binnen de Kunstkring, en leverde hij menige bijdrage aan kunstavonden, tentoonstellingen, premie-uitgaven en albums. Ook maakte hij – met anderen – wandschilderingen in de conversatiezaal van het verenigingsgebouw, die echter verdwenen zijn. In 1902 werd bij de Haagsche Kunstkring werk tentoongesteld van de vermaarde Franse muurschilder Pierre Puvis de Chavannes (1824-1898), die eveneens een voorbeeld voor Moulijn geweest zou kunnen zijn.⁴

Het merkwaardige is dat Moulijn later zelf ook afstand heeft genomen van zijn decoratief-symbolistische periode, en zelfs Jan Veth een beetje gelijk gaf. Zoals hij in 1913 schreef aan kunstcritica Hermine Marius:

'... Het eerst werd ik in mijn werk bewust beïnvloed door de schilderijen van moderne Franschen en vooral door Toorop en Vincent. Het begin van het ontstaan eener nieuwe gebruikskunst deed mij in die dagen verlangen om daaraan mede te doen, ik wilde mijn werk meer als décoration zien toegepast en kwam zodoende tot de halfslachtige décoration schilderijen die gij

U wellicht uit die dagen nog herinnert. Ook het lezen van Maeterlinck had veel invloed op mijn werk; zijn mystiek bracht er mij ook toe de natuur op een barbaarsche manier te vervormen (styleeren?), terwijl ik trachtte door de lijn die ik aan mijn natuur motieven gaf de expressie te geven die ik wilde uitdrukken. Hoewel ik deze manier van werken thans natuurlijk verwerp heb ik aan dien tijd toch bizonder mooie herinneringen daar ik toen veel naar de natuur teekende en zodoende door mijn samenzijn met haar veel van haar leerde houden'.⁵

Dat betekende niet dat het werk van Moulijn radicaal veranderde; er was meer sprake van een verschuiving in oriëntatie. Na 1900 werd het minder gestileerd en kregen zijn onderwerpen een meer 'realistisch' karakter; in de jaren 1910-1920 heeft het soms zelfs een luchtig en vrolijk karakter, zoals de werken die gemaakt zijn in Italiaanse en Franse parkomgevingen [Afb. 3, 4]. Maar ook de door Spaanstra-Polak genoemde voorgangers van het symbolisme veranderden van stijl, soms zelfs meermalen, en niet allen in dezelfde richting. Over het algemeen echter bleef de 'generatie van

Afb. 3. Simon Moulijn, 's- Graveland, pastel, 1901; part. coll.

Afb. 4. Simon Moulijn, *Paar in Italiaanse tuin*, tempera op doek, 1911; part.coll.

Negentig' een aantal theoretische principes uit de periode 1890-1900 aanhangen. Dat was ook bij Moulijn het geval, zoals blijkt uit zijn eigen teksten over de grafische kunsten.

Moulijn werd namelijk beschouwd als een van de belangrijkste grafische kunstenaars van zijn tijd. Hij doceerde en schreef ook over zijn vak. In 1918 publiceerde hij *De lithografische prentkunst*, waarin principes zijn verwoord die nog verband houden met de ideeën van de jaren 1890. Het is niet moeilijk deze te achterhalen, want ze zijn te vinden in praktisch elke publicatie uit die tijd. Schilderkunst moest de essentie van dingen weergeven (en niet hun wisselende weerkaatsing van het licht, zoals in het Impressionisme), in de toegepaste kunsten moesten grondstof en constructie eerlijk

getoond worden, en in de grafische kunsten moesten materiaal (hout, metaalplaat of steen) en techniek worden gerespecteerd. Men was daar heel streng in: materiaal was méér dan dode stof; de kunstenaar kon wat hem bewoog het beste tot expressie brengen als hij in harmonie ermee werkte. De in onbruik geraakte houtsnede beleefde als 'eerlijke' techniek een ware revival. Etsen en gravures moesten het trekken van de zuivere lijn door het metaal laten zien, niet 'bedorven' door arceringen, stippels, of allerlei technieken met hars of zachte etsgrond. Kopergraveur Pieter Dupont (1870-1911) werd in 1902 hoogleraar Grafische Kunsten aan de Rijksacademie te Amsterdam en leidde een nieuwe generatie graveurs op volgens dit principe. En zo deed Simon Moulijn, die van 1917 tot 1932 doceerde aan de Rotterdamse academie, dat voor de lithografie. De kunst van het lithograferen, die nog vrij jong was, hoefde op zichzelf niet 'gered' te worden van 'onzuivere' technieken, maar wel van onzuivere commerciële toepassingen zoals reclame en reproductiegrafiek. Een van de vereisten was dat de kunstenaar zelf betrokken was bij het overbrengen van zijn tekening op steen en bij het drukproces. Zoals Moulijn verwoordde:

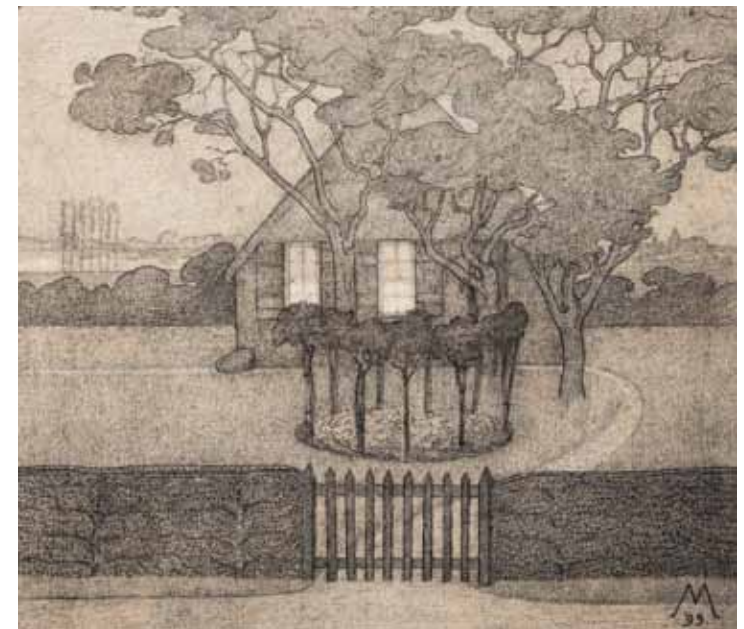
'Voor een bekwaam teekenaar vereist het steenteekenen [...] hoegenaamd geen bijzondere technische bedrevenheid; hij doet dit zooals hij op papier teekent en, wanneer een ervaren drukker zijn steen afdruckt, zal hij zijn bedoeling op den afdruck eerlijk weergegeven vinden. Deze eerlijkheid heeft voor mij altijd een groote charme aan de lithografie gegeven. De verrassende effecten die men b.v. met het drukken van etsen kan verkrijgen, zijn bij de lithografie uitgesloten; zij geeft de tekening en niets dan de tekening [...].

Voor den lithograaf haalt dan ook geen van deze surrogaten [geprepareerde platen van zink of aluminium, LT] bij het heerlijk fluweelig soepele van het toch zoo harde steenoppervlak, om te bewerken. Alleen op den steen is het mogelijk de krachten van het diepste donker tot het teerste licht, tot in het oneindige te variëren, alleen de steen heeft dat levende, wat aan alle grafische technieken zulk een groote charme geeft'.⁶

Wat betreft stilistische ontwikkeling is er een duidelijke parallelle tussen Moulijns geschilderd werk en dat in andere technieken. Eenzelfde onderwerp wordt in verschillende uitvoeringen herhaald [afb.5]. De lithografie ging een steeds belangrijker plaats innemen in zijn oeuvre. Hij werd een erkend autoriteit op dat gebied, niet alleen als kunstenaar maar ook als docent, auteur, verzamelaar en kenner van de historische ontwikkeling van zijn vak. In 1920 organiseerde hij in Dordrecht een tentoonstelling over de geschiedenis van de lithografie⁷ en in 1927 verscheen zijn publicatie over de beginperiode van de lithokunst.⁸ Daarna verkocht hij de door hem bijeengebrachte verzameling van bijna 5000 litho's aan het Haags Gemeentemuseum; zijn vakbibliotheek ging later naar Museum Boijmans Van Beuningen.⁹

Die grote betrokkenheid bij de grafische kunst was ook een element dat hem verbond met de 'generatie van Negentig': de grafische kunsten kenden omstreeks 1900 een grote bloei, die nog decennia lang aanhield. Via kunstenaarslexica zijn ongeveer 900 namen van grafische kunstenaars uit die periode te vinden; de namen van ongeveer 350 van hen duiken regelmatig op in catalogi uit die tijd, en zo'n 40-50 genieten nu nog algemene bekendheid.¹⁰ Onder hen neemt Simon Moulijn een duidelijke plaats in. De opbloei van de grafiek hangt weer samen met de opbloei en vernieuwingstendens van de toegepaste kunsten in het algemeen, de Nieuwe Kunst. Een doelstelling van de Nieuwe Kunst was het functioneren van kunst binnen een maatschappelijk verband, in alle lagen van de bevolking en liefst

Afb. 5. Simon Moulijn, *Boerderij in Drenthe, potlood en houtskool, 1894; part.coll.*

ook binnen de arbeidersklasse: 'Kunst aan het Volk'. Met het laatste streven was vaak daadwerkelijk sociaal engagement verbonden; veel nijverheidskunstenaars waren lid van de toen opkomende Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en ondersteunden met artistieke bijdragen de politieke acties van de partij. Dat was ook bij Moulijn het geval. Aan steunacties voor stakingen droeg hij bij met de inzending van werk voor benefietloterijen en –verkopingen, en met het schilderen van decors voor solidaire toneelvoorstellingen. Uit de artistieke netwerken rondom de stakingsacties kwam de vereniging 'Kunst aan het Volk', die culturele activiteiten voor kunstenaars verzorgde. Ook hier was Moulijn actief bij betrokken.¹¹ In Arnhem, waar hij in 1898 een tijdlang in de buurt woonde, en in Laren, zijn woonplaats van 1902–1917, was hij lid van de plaatselijke afdeling van de SDAP. Van de Larense afdeling waren trouwens voornamelijk kunstenaars lid en erg politiek actief was men daar niet. Door teleurstelling over het

Afb. 6. Simon Moulijn, Voorjaar, pastel, 1895; Drents Museum Assen (coll. SSK).

Afb. 7. Simon Moulijn, Najaar, pastel, 1895, Drents Museum Assen (coll. SSK).

uitblijven van de revolutie en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog ebde de belangstelling bij veel kunstenaars weg; zo ook bij Moulijn.¹² Toch blijkt hier uit dat het gedachtegoed van de jaren 1890, in het bijzonder de verbondenheid van kunst en sociaal engagement, lang bleef doorwerken. Voor Moulijn was de litho een uitstekend medium om zijn kunst in de maatschappij te laten rouleren.

De naam Moulijn is nauw met de (voormalige) SSK en VVNK 1900 verbonden. De zoon van Moulijn, Mr. J.C. Moulijn, heeft een belangrijk aandeel gehad in de oprichting van de SSK. Diverse leden van de familie Moulijn hebben zitting gehad in het bestuur van de SSK.¹³ In de SSK-collectie is het werk van Simon Moulijn dan ook goed vertegenwoordigd [afb. 6 en 7], wat onder andere geleid heeft tot een overzichtstentoonstelling in het Drents Museum in 1989 [afb.8]. En tenslotte is de kleindochter van de kunstenaar, Freya Steffelaar-Moulijn, jarenlang voorzitter geweest en thans erelid van de VVNK 1900. Uit haar bezit komen de werken die

in oktober tentoongesteld worden bij kunsthandel Hein Klaver te Baarn.

Tentoonstelling:

De nalatenschap van Simon Moulijn (Rotterdam 1868-Den Haag 1848) – Schilder, tekenaar en graficus.

Opening op 1 oktober 2017 door Jan Jaap Heij. Verder geopend 6 t/m 8, 13 t/m 15 oktober. Afb.1 t/m 5 zijn te zien op deze (verkoop)tentoonstelling.

Adres tentoonstelling

Kunsthandel Hein Klaver,
August Janssenweg 7
3742 RX Baarn.
Tel: 035-54 35 296
e-mail: info@heinklaver.nl

Afb. 8. Catalogus van de tentoonstelling Simon Moulijn, 1866-1948, In Assen, Dordrecht en Venlo.

Noten

¹ Bettina Spaanstra-Polak, *Het Symbolisme in de Nederlandse schilderkunst 1890-1900*, Bussum (1e editie 1955), 278.

² Ernst Braches, *Het boek als Nieuwe Kunst. Een studie in Art Nouveau*, Utrecht 1973, 370-372.

³ Jan Veth, 'Tentoonstelling-Moulijn' [1897] in: id., *Hollandsche teekenaars van dezen tijd*, Amsterdam 1905, 138-141.

⁴ A.B.G.M. van Kalmthout, *Muzentempels. Multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914*, Hilversum 1998, 321-524, i.h.b. 352 en 444-446.

⁵ Fragment brief S. Moulijn aan G.H.Marius, Laren 25/10/1913; Gemeente- archief Den Haag, afgedrukt in: Erik Ariëns Kappers, Maarten Bunt, Jan Jaap Heij, cat. tent. *Simon Moulijn, 1866-1948*, Assen (Drents Museum)/ Dordrecht (Dordrechts Museum)/ Venlo (Goltziusmuseum) 1989, 146.

⁶ S. Moulijn, *De lithografische prentkunst*, Amsterdam 1918, 7.

⁷ S. Moulijn (inl. en samenst.), *Catalogus Tentoonstelling van Holl. Lithogr. Kunst, overzichtelijk vanaf het begin der lithografie in Holland tot op heden*, Dordrecht (Teekengenootschap "Pictura") 1920.

⁸ S. Moulijn, m.m.v. F.G. Waller, *De eerste jaren der lithografische prentkunst in Nederland*, 's-Gravenhage 1927.

⁹ Cat. tent. *Simon Moulijn* 1989, 13, 94.

¹⁰ Door mij geïnventariseerd in het kader van mijn recensie van Clifford S. Ackley, *Holland on Paper in the Age of Art Nouveau* (Boston 2014) in *Simiolus* 38 (2015-2016) No.1/2, 92-100.

¹¹ Lieske Tibbe, R.N. Roland Holst 1868-1938 – *Arbeid en Schoonheid vereend. Opvattingen over Gemeenschapskunst*, Amsterdam/ Nijmegen 1994, 155; Marc Adang, *Voor sociaal-democratie, smaakopvoeding en verheffend genot. De Amsterdamse vereniging Kunst aan het Volk, 1903-1928*, Amsterdam 2008, 174-177, 179-180, 214.

¹² Tibbe 1994, 155; Adriaan van Veldhuizen, *De Partij. Over het politieke leven in de vroege S.D.A.P.*, Amsterdam 2016, 340, 190-193, 201.

¹³ Ben Stork (red. en samenst.), *50 jaar Stichting Schone Kunsten rond 1900, 1964-2014*, Bijlage Rond 1900 nr. 4, 4, 22-23.

BOEKBESPREKING (1)

Piet Kramer Bruggenbouwer van de Amsterdamse School.

Auteurs: Sebas Baggelaar en Pim van Schaik
Amsterdam (Stokerkade cultuur-
historische uitgeverij) 2016.
224 blz., rijk geïllustreerd.
ISBN 9789079156313. € 24,50.

Ben Stork

Piet Kramer (1881-1961) is een van de bekendste architecten van de Amsterdamse School. Het hoogtepunt in zijn loopbaan als architect vormt ongetwijfeld het ontwerp van het gebouw van de Bijenkorf in den Haag, gerealiseerd in 1926. Naast het werk in zijn eigen architectenbureau ontwierp

hij vanaf 1916 tot aan zijn pensionering in 1952 voor de dienst Publieke Werken van de gemeente Amsterdam een kleine 500 bruggen. Hiervan zijn er ongeveer 200 tot uitvoering gekomen.

Als esthetisch adviseur van de afdeling Publieke Werken van de gemeente Amsterdam werd hij, aanvankelijk in 1911 als assistent van Joan van der Meij (1878-1949) en vanaf 1916 zelfstandig, ingeschakeld bij de totstandkoming van bruggen. Hij ontwierp ook de lantaarns, meubilair en belettering van elke brug. Zijn bruggen zijn decoratief en nog steeds beeldbepalend voor de stad. Kramer zag zijn bruggen als 'Gesamtkunstwerk' en daarom waren sculpturen een wezenlijk onderdeel van het ontwerp. Hij werkte veel samen met stadsbeeldhouwer Hildo Krop (1884-1970).

Over Kramers jeugd is niet veel bekend. Op 1 juli 1881 werd hij geboren als derde van vijf kinderen. Vader was de uit Dokkum afkomstige Folkert Nicolaas Kramer (kinder) arts, zijn moeder Anna Rolff. Uit zijn eigen verhalen over zijn jeugd komt het beeld naar voren van een straatschoffie vol kattenkwaad. Leren was niets voor hem; hij had er het geduld niet voor. Hij vermaakte zich door op bouwplaatsen te kijken en rond te hangen. Rond zijn zeventiende jaar begon hij aan een driejarige avondopleiding aan de Industrieschool van de Maatschappij voor de Werkende Stand. Overdag werkte hij voor timmerbazen. Op de avondopleiding maakte hij kennis met Michel de Klerk (1884-1923). Op zijn negentiende jaar kon hij aan de slag bij het bureau van architect Eduard Cuypers (1859-1927). De aanstelling bij dit bureau zou voor Kramer een belangrijke stap betekenen in zijn loopbaan. Naast Michel de Klerk kwam hij er in contact met onder anderen Joan

Afb. 1 Boekomslag. De afbeelding toont een brughuisje van de P.L. Kramerbrug.

Afb. 2. P.L. Kramerbrug.

van der Meij en Hildo Krop. Het bureau van Cuypers telde op het hoogtepunt ongeveer zestig medewerkers. Cuypers stimuleerde zijn medewerkers om zich te verdiepen in

Afb. 3. Brug Amstelkanaal/Ferdinand Bolstraat met twee van de vier winkeltjes.

Afb. 4. Kindertjesbrug, het Muzenplantsoen met de kinderbeelden van Theo Vos, Jan Trapman, Marinus Vreugde, Hubert van Lith, Louise Beijerman, Frits

van Hall, Willem IJzerdraat, Frans Werner en Jaap Kaas, en de Hildo Kropbrug.

alle aspecten van het moderne leven zoals architectuurfilosofie, wetenschappelijke ontdekkingen en exotische vondsten; het bureau had een eigen bibliotheek met de nieuwste tijdschriften. Naast architectuur ontwierp en produceerde het bureau ook decoratieve kunst en kunstnijverheid. Kramer bekwaamde zich naast bouwkundig tekenen ook in het ontwerpen van glas in lood, meubilair en tuinarchitectuur en smeedwerk.

- De indeling van het boek is als volgt:
- Piet Kramer, Exponent van de Amsterdamse School (Achtergrond en opleiding; korte inleiding over De Amsterdamse School);
  - Piet Kramer, Esthetisch adviseur Publieke Werken (Assistent van Joan van der Meij; Piet Kramer bij de afdeling Bruggen; Bruggen van gemetalliseerd beton);
  - Piet Kramer, De brug als Gesamtkunstwerk, (Gesamtkunstwerk; Thema's en motieven; Smeedwerk);
  - Piet Kramer, Een praktische romanticus, (Bruggen in de binnenstad; Bruggen in nieuwe wijken; Beweegbare bruggen; Bruggen in het Amsterdamse Bos).

Het boek sluit af met een opsomming van alle bruggen in Amsterdam van Kramer en Van der Meij, een Lijst van illustraties, Bronnen en literatuur en een Colofon. Het van veel mooie foto's voorziene boek bevat een uitvoerige beschrijving van alle bruggen in de stad, verdeeld per wijk. Elke beschreven brug wordt in een context geplaatst. Het boek bevat behalve foto's

Afb. 5. Jan Trapman, Kind bij bisonkop.

ook zowel oude als nieuwe en originele tekeningen. Het boek is ook zeer geschikt voor het maken van wandelingen (door het niet door horden toeristen bezochte deel van Amsterdam) om de bruggen in het echt te bekijken. Bij wijze van voorproefje haal ik kort drie, naar mijn smaak heel bijzondere door hem ontworpen bruggen, naar voren.

Als eerste de P.L. Kramerbrug [afb.2], in gebruik genomen in 1921, nu een rijks- en gemeentelijk monument. Kramer ontwierp de brug symmetrisch als een stadspoort, met aan weerszijden een opvallend zeshoekig brughuisje. Oorspronkelijk was er één in gebruik als transformatorhuisje. Het andere diende als bergruimte voor de afdeling Bepantingen van Publieke Werken. De huisjes zijn gesierd met kunstig metselwerk voorzien van getande hoeken [zie afb.1]. Op de cementen kap is een Oosters aandoende versiering aangebracht. Let ook op het fraaie smeedwerk en het beeldhouwwerk van Hildo Krop. Als u de brug gaat bekijken vergeet dan ook niet om even de nabij gelegen Diamantbuurt uit de jaren 1920 te bezoeken.

De tweede bijzondere brug is die over het Amstelkanaal van de Ferdinand Bolstraat [afb.3]. Het is één van Kramers meest opvallende bruggen omdat er als enige brug in Amsterdam vier symmetrisch geplaatste winkeltjes op de hoeken aangebracht zijn, die nog altijd door de Gemeente Amsterdam verhuurd worden. De brug is in 1928 in gebruik genomen. Hildo Krop heeft ook deze brug van enig geïntegreerd beeldhouwwerk voorzien.

De derde brug is de Muzenbrug [afb.4], in de volksmond de Kindertjesbrug gedoopt. Deze brug over de Boerenwetering en de Churchilllaan is in 1931 in gebruik genomen. Tussen deze brug en de nabij gelegen Hildo Kropbrug is een klein plantsoen; negen

beeldhouwers hebben een opdracht van Kramer uitgevoerd om daarvoor een vrijstaand 4-5 jarig kinderfiguurtje met beestje of speelgoed te maken [afb. 5, 6]. Deze opdracht kwam voort uit de onvrede onder beeldhouwers over het 'monopolie' van stadsbeeldhouwer Hildo Krop.

Het boek Piet Kramer. Bruggenbouwer van de Amsterdamse School vind ik een regelrechte aanrader.

Afb. 6. Frans Werner, Meisje met schaap en lam.

BOEKBESPREKING (2)

Bruynzeel: van boeren op Tholen tot wereldwijd familiebedrijf.

Auteur: Willem Heijbroek, m.m.v. Ton Bruyns, Lau van 't Hof, Fred van den Kieboom en Cees Kuipers

Uitgave van het Streekmuseum De Meestof, Sint Annaland, 2017.

Brochure, 24 blz.

Prijs: € 5, verkrijgbaar bij het museum, Bierensstraat 6, Sint Annaland, www.demeestof.nl

Lieske Tibbe

Klein maar fijn. In het Streekmuseum De Meestof in Sint-Annaland op het Zeeuwse eiland Tholen staat momenteel de wisselexpositie 2017: 'Bruynzeel: van

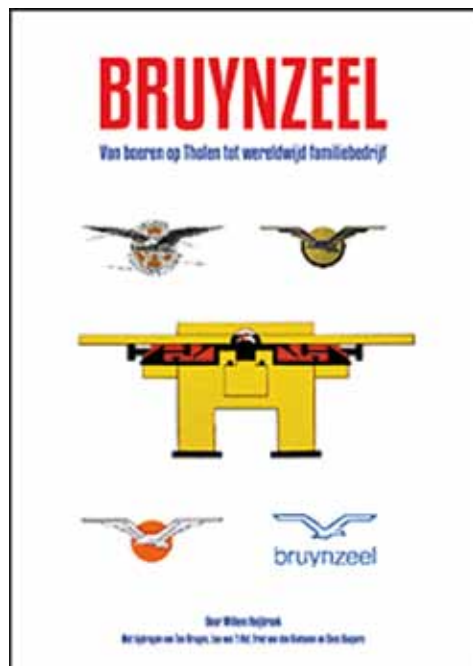

Afb. 2. Bruynzeel kleurpotloden.

boeren op Tholen tot internationaal bedrijf'. Bij die expositie heeft het museum een geïllustreerde brochure [Afb. 1.] uitgebracht over de geschiedenis van de familie Bruynzeel en hun bekende houtverwerkingsbedrijven. Iedereen kent wel een of meer Bruynzeelproducten: deuren, parketvloeren, complete keukens, (kleur)potloden [Afb. 2.] en zeilboten. Het meest bekend zijn de vestigingen in Zaandam en Bergen op Zoom; weinig bekend is dat de grondlegger van het bedrijf afkomstig was uit Sint-Annaland. Cees Bruynzeel (1842-1901) trouwt in bij de familie De Haas, eigenaars van een ambachtelijk timmerbedrijf in Rotterdam. Uit deze familieverbintenis komt de stoomtimmerfabriek 'De Arend' voort, later Stoomtimmerfabriek C. Bruynzeel & Zonen genaamd. De oorspronkelijke naam 'De Arend' blijft echter voortbestaan in het logo van de fabriek, in sterk gestileerde vorm tot op de huidige dag.

Met die 'Arend' komen we op de kunstenaars die de achtereenvolgende logo's hebben ontworpen en daarmee op wat deze fabriek zo interessant maakt: de inschakeling van bekende avant-garde kunstenaars als ontwerpers, zowel van de Bruynzeelproducten als van de reclame

Afb. 1. Brochure.

Afb. 3. Bruynzeelkeuken uit 1938, gereconstrueerd op de tentoonstelling.

ervoor. In de kunsthistorische literatuur duiken die ontwerpen veelvuldig op. Het huis dat de volgende directeur Cees Bruynzeel (Cees II) voor zichzelf in Voorburg liet bouwen, 'De Arendshoeve' werd door de beeldhouwer Johan Altorf (1876-1956) voorzien van een reliëf met een gestileerde arend; later stileerden Vilmos Huszár (1864-1960) en Piet Zwart (1885-1977) het beeldmerk van de fabriek nog verder. In Voorburg ontstond, via contacten in de Haagse Kunstkring, de samenwerking van Cees Bruynzeel met Huszár, Jan Wils (1891-1972) (die 'huisarchitect' van de firma werd), Piet Klaarhamer (1874-1954) en Bart van der Leek (1876-1958) en *last but not least* Piet Zwart. Huszár, met Theo van Doesburg een van de oprichters van het blad *De Stijl* in 1919, ontwierp in dat

jaar een volgens Stijlprincipes vormgegeven jongensslaapkamer in De Arendshoeve, en van zijn kant ondersteunde Bruynzeel het blad financieel. Maar de langst durende samenwerking – tot 1966 – was die met Piet Zwart. In de collectie van het Haags Gemeentemuseum bevinden zich vele voorbeelden van de door hem ontworpen Bruynzeelaffiches, - folders, - verpakkingen en prijslijsten.¹ Dat zijn productie voor Bruynzeel door de jaren heen groot was, blijkt ook uit de veilingcatalogi van zijn archiefcollectie, die van 2013 -2016 onder de hamer is gekomen.²

Behalve door zijn typografisch werk is de naam van Piet Zwart ook met Bruynzeel verbonden via zijn 'Bruynzeelkeukens', samengesteld uit bij elkaar passende elementen, een vernieuwing in de tijd van ontstaan (1938) [Afb. 3 en 4]. Een gemoderniseerd 'Type Piet Zwart' is nog altijd (of weer) verkrijgbaar. Later gaf hij vorm aan de producten van Bruynzeels

Afb. 4. Authentieke Bruynzeelkeuken in een zogeheten 'Watersnoodwoning' (1953) op het terrein van museum De Meestof.

potlodenfabriek. Het was overigens niet altijd koek en ei tussen Zwart en Bruynzeel, maar dat vermeldt deze brochure niet. In een tentoonstellingscatalogus over Piet Zwart en de potlodenfabriek is sprake van wrijvingen; door een vierde generatie Bruynzeels werd Zwart op een zijspoor gezet.³ Maar Bruynzeel was toen dan ook geen familiebedrijf meer, eerder een internationale kapitalistische onderneming. Als bronmateriaal voor deze brochure wordt een 9-delige serie genoemd uit *De Waarheid*, 'De prijs van een deur'. Daarin beklagen de arbeiders van de Bruynzeelfabrieken in Nederland en Suriname zich over het harde beleid van de directie en de lage lonen. De logo-arend wordt hier 'een roofvogel' genoemd, 'die zijn klauwen uitslaat'. Deze informatie wordt overigens helemaal niet gebruikt in de brochure, en wat Piet Zwart vond van die visie op zijn ontwerp is niet bekend.

Noten

¹ Zie Kees Broos, *Piet Zwart*, Den Haag (Haags Gemeentemuseum) z.d.[1973]; Yvonne Brentjes, *Piet Zwart 1885-1977, vormingenieur*, Den Haag (Haags Gemeentemuseum)/ Zwolle 2008.

² *Piet Zwart. Een choice from his personal archive*, 6 dln., Haarlem (Bubb Kuyper Veilingen) 2013-2016. November a.s. zal daar nog een Piet Zwart-collectie uit particulier bezit geveild worden.

³ Frederique Huygen (samenst.), *Piet Zwart en het gezicht van Bruynzeel's potloden industrie*, Rotterdam (Museum Boymans-van Beuningen) 1983, 8-10, 14.

100 JAAR DE STIJL: ACTIVITEITEN EN TENTOONSTELLINGEN EN EEN GEDICHT

Amersfoort – Museum Flehite: Tentoonstelling 'Gerard Hordijk, buurman en vriend van Piet Mondriaan'; t/m 22 oktober 2017.

Lang niet alle kunstenaars met wie Piet Mondriaan omging behoorden tot de avant-garde, en zeker niet tot de kleine groep die de abstracte principes van de Nieuwe Beelding aanhing. In 2015 bezocht een groep VVVK-leden een tentoonstelling in Hengelo over Albert Hulshoff Pol (1883-1957), met wie Mondriaan in zijn jonge jaren in Overijssel schilderde. Nu wordt er aandacht besteed aan Gerard Hordijk (1899-1958). Deze Nederlandse kunstenaar verschilde in stijl, onderwerpen en opvattingen hemelsbreed met de schilders die zich destijds aansloten bij De Stijl: hij werd meer geïnspireerd door de kleurrijke, luchtige kunst van Henri Matisse en Raoul Dufy. Toch is er sprake van een band: in 1927 woonde Hordijk namelijk gelijktijdig met Piet Mondriaan in het ateliercomplex aan de Rue du Départ in Parijs. Hordijk maakte in dat jaar een portret van Mondriaan en de twee schilders raakten bevriend. Hun zeer verschillende artistieke opvattingen stonden een levenslange vriendschap niet in de weg. Mondriaan, die in zijn Parijse periode zijn abstracte composities niet of nauwelijks aan de man wist te brengen, werd in die tijd regelmatig ondersteund door zijn commercieel wel succesvolle vriend Hordijk, een schilder wiens naam tegenwoordig bij velen waarschijnlijk niet meer bekend is. In het kader van het jaar van De Stijl wordt in Museum Flehite in Amersfoort iets van dat contrast opgeheven en wordt het uit

Gerard Hordijk, Portret van Piet Mondriaan, 1927, Haags Gemeentemuseum.

beeld geraakte oeuvre van Hordijk aan het museumpubliek getoond. Een oeuvre dat op een haar na werd vernietigd: in 2006 werd het gered uit een pand in New York, dat met inboedel en al door de weduwe van de zoon van de schilder aan een projectontwikkelaar was verkocht.

De advocaten die voor de eigenaar de sloopvergunning moesten regelen hadden via internet ontdekt dat een kunsthandelaar in Utrecht bekend moest zijn met het werk van deze Gerard Hordijk. Nog net op tijd redde Marcel Gieling, die onmiddellijk naar Amerika afreisde, de complete nalatenschap van de schilder uit het bouwvallige huis. Er kwam een ware schat tevoorschijn: behalve

de werken van Hordijk ook diens ontvangen brieven van Piet Mondriaan. Een deel van de brieven van Mondriaan aan Hordijk (Collectie RKD Den Haag) is deze zomer ook te zien in Museum Flehite.

Bij de tentoonstelling verschijnt de gelijknamige publicatie van Marcel Gieling, *Gerard Hordijk, Buurman en vriend van Piet Mondriaan* (Boiten Boekprojecten, € 19.50).

Amersfoort – Fietsroute De Stijl

VVV Amersfoort heeft een fietsroute door de stad uitgegeven met als thema '100 jaar De Stijl, langs sporen van de Stijl en de Amsterdamse school'. De route leidt door Amersfoort langs het Mondriaanhuis aan de Kortegracht, het Rietveldpaviljoen aan de Zonnehof en langs diverse indrukwekkende villa's die door Rietveld zijn ontworpen. Daarnaast worden een aantal prachtige panden uit de Amsterdamse school aangedaan. De fietsroute is voor € 1,50 te koop bij de VVV en in de Museumshop van het Mondriaanhuis.

Amersfoort – Rietveldpaviljoen: tentoonstelling 'De Stijl voorbij. Gerrit Rietveld en de jaren vijftig';

Gerrit Rietveld, tentoonstellingsgebouw De Zonnehof (Rietveldpaviljoen), Amersfoort, 1959.

16 september 2017 t/m 8 januari 2018.

Het Amersfoortse Rietveldpaviljoen, gebouwd door Gerrit Rietveld, is de eerste Kunsthal van Nederland. Het kenmerkt zich door zijn weergaloze lichtinval en ruimtelijkheid en vormt uniek erfgoed in de stad, met een Amersfoort overstijgend karakter. Het paviljoen fungeerde meer dan vijftig jaar als het Centrum voor Moderne Kunst in Amersfoort, met vele (inter) nationale exposities, maar verloor deze functie in 2007.

Na een onzekere periode is er nu weer volop aandacht voor het Rietveldpaviljoen. In 2017 vindt er een transformatie van de openbare ruimte plaats tot Stijlpark, waarmee het Rietveldpaviljoen een passende groene entourage krijgt. Ook het gebouw wordt naar de oorspronkelijke situatie teruggebracht. Zo versterken ontwikkelingen rond het Rietveldpaviljoen elkaar en komt de betekenis als Kunstpaviljoen voor de nabije toekomst weer in zicht.

De tentoonstelling *De Stijl voorbij. Gerrit Rietveld en de jaren vijftig*, stelt allereerst het paviljoen als belangrijk iconisch gebouw centraal. Daarbij komt de ontstaansgeschiedenis aan bod en wordt een vergelijking gemaakt met de twee andere kunstpaviljoens die Rietveld bouwde in de jaren vijftig: Sonsbeek en Venetië. In de tentoonstelling zijn bruiklenen te zien, waaronder de 'Amersfoortse Stoel'; maquettes van de drie paviljoens van Rietveld en een deel van het nooit eerder tentoongestelde interieur van de Perskamer van Unesco.

Hiertoe wordt intensief samengewerkt met onder meer het Centraal Museum in Utrecht; het Stedelijk Museum; de

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Het Nieuwe Instituut.

Art Tube

Art Tube, het gratis collectieve kunst-, design- en videoplatform van toonaangevende musea en kunstinstellingen uit Nederland en België, heeft onder de noemer *De schatkamers van De Stijl* een aantal video's over verschillende aspecten van De Stijl op internet gezet: Primaire kleuren, Eenvoud, Horizontaal / Verticaal, Ritme, Utopie, Ontdek meer (over hedendaagse ontwerpers die door De Stijl geïnspireerd zijn). Zie: www.arttube.nl

Drachten - Museum Dr8888: Tentoonstelling 'De Stijl & Constructivisme in Noord-Nederland'; 1 oktober 2017 t/m 7 januari 2018.

Een overzicht van (Stijl)kunstenaars die actief waren tijdens het Interbellum in Noord-Nederland, maar ook hedendaagse kunstenaars uit die zich laten inspireren door De Stijl en het constructivisme. In Drachten ligt het accent op De Stijl in ontwerp en architectuur. In RLS Eelde hedendaagse kunst geïnspireerd op De Stijl en Constructivisme, met o.a. Jan van der Ploeg en Krijn de Koning. Ook worden er excursies georganiseerd tussen de locaties.

Eindhoven - Van Abbemuseum: Tentoonstelling 'Van Abbe en De Stijl'; t/m 31 december 2017.

Onderdeel van het themajaar Mondriaan tot Dutch Design

Van Abbe en De Stijl begint met een van de topstukken van De Stijl in de collectie van het Van Abbemuseum: een maquette van Ciné-dancing l'Aubette in Straatsburg naar ontwerp van Theo van Doesburg [afb.20]. Het ontwerp symboliseert een naadloze versmelting van schilderkunst en architectuur. Met deze maquette kijken we terug op de solotentoonstelling van Theo van Doesburg uit 1968 in het Van Abbemuseum, waarvoor verschillende modellen gemaakt werden aan de hand van zijn architectonische voorstellen. De tentoonstelling uit 1968 was een mijlpaal, niet alleen vanwege de rehabilitatie van Van Doesburg die, zoals men toentertijd vond, ten onrechte in de schaduw stond van de schilder Piet Mondriaan.

In de tentoonstelling is ook een duidelijke verwijzing naar het 'morgen'. De visie van Van Doesburg, en meer in het algemeen De Stijl, is te herkennen in de verschillende kunstwerken en objecten die na De Stijl-periode werden gemaakt. Naast de selectie van werken door studenten van Design Academy Eindhoven

Theo van Doesburg,
ontwerp Ciné-dancing l'Aubette in Straatsburg,
1928, reconstructie 1968 (foto Peter Cox).

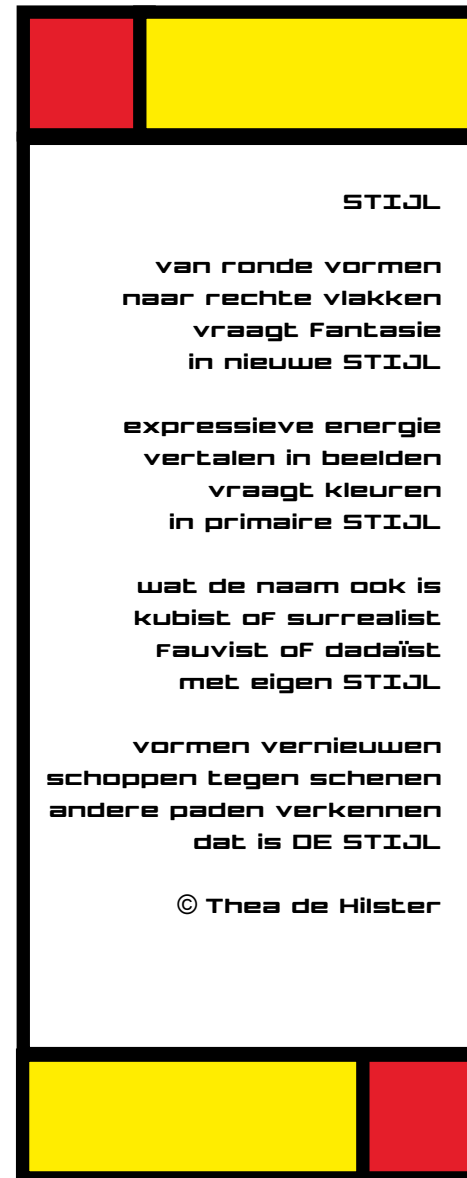
Otterlo - Kröller-Müller Museum: Tentoonstelling 'De mecenas en de "verversbaas"; 14 oktober 2017 - 2 april 2018.

In het internationale themajaar Mondriaan tot Dutch Design, ter gelegenheid van de 100ste verjaardag van De Stijl, toont het museum vanaf het najaar van 2017 De mecenas en de 'verversbaas': Helene Kröller-Müller en Bart van der Leck.

In het Kröller-Müller Museum bevinden zich werken van onder anderen Piet Mondriaan, Theo van Doesburg, Bart van der Leck en Gerrit Rietveld. De basis hiervoor werd gelegd door Helene Kröller-Müller. Met Van der Leck sloot zij zelfs voor meerdere jaren een overeenkomst die haar recht gaf op eerste koop van zijn werk. Dit leidde tot een imposante verzameling Van der Lecks: 42 schilderijen en zo'n 400 tekeningen.

Tussen 1912 en 1918 krijgt Van der Leck een jaarlijkse toelage van Helene Kröller-Müller, op voorspraak van haar adviseur Hendrik Bremmer. Zo wordt ze Van der Lecks mecenas. In 1914 treedt de kunstenaar in dienst van de firma W. H. Müller & Co, waar Anton Kröller dan directeur is. Van der Leck maakt een groot glas-in-loodraam voor het hoofdkantoor

Van der Leck, affiche Batavierlijn.

STIJL

van ronde vormen
naar rechte vlakken
vraagt Fantasie
in nieuwe STIJL

expressieve energie
vertalen in beelden
vraagt kleuren
in primaire STIJL

wat de naam ook is
kubist of surrealist
Fauvist of dadaïst
met eigen STIJL

vormen vernieuwen
schoppen tegen schenen
andere paden verkennen
dat is DE STIJL

© Thea de Hilster

van de firma in Den Haag, affiches voor de Batavierlijn, mozaïeken voor het kantoor in Londen en kleurontwerpen voor interieurs van de woonhuizen, waaronder het jachthuis Sint Hubertus.

Helene noemt hem in 1925 in haar Beschouwingen een 'nog veelzijdiger, krachtiger kunstenaar dan Mondriaan', maar in 1916 worstelt ze met de verregaande abstraheringen in zijn werk, zo blijkt uit hun correspondentie. In dat jaar voert hij verhitte discussies met Piet Mondriaan en Theo van Doesburg, vereenvoudigt hij de vorm in zijn schilderijen en brengt hij de kleur in zijn werk radicaal terug tot de primaire kleuren.

De tentoonstelling laat zien hoe het oeuvre van Bart van der Leck zich ontwikkelt, soms gestuurd door de moeizame maar ook spannende verhouding tussen beschermvrouw en protégé en soms door de artistieke uitwisseling en discussie met zijn De Stijlcollega's.

In de vorige aflevering van Rond 1900 besproken en nog lopende tentoonstellingen i.v.m. '100 Jaar De Stijl':

[Amersfoort - Mondriaanhuis](#)
Mondriana; t/m 31 december 2017.

[Amersfoort - Mondriaanhuis,](#)
De wereld van Piet Mondriaan; t/m 31 december 2017.

[Amsterdam - Stedelijk Museum](#)
Amsterdam, De Stijl in het Stedelijk; verlengd t/m 27 november 2017.

[Harderwijk - Stadsmuseum](#)
Huszár van De Stijl; t/m 7 januari 2018.

[Purmerend - Purmerends Museum](#)
J.J.P. Oud; opmaat naar De Stijl. De jonge jaren van J.J.P. Oud; t/m 12 november 2017.

KORTE MEDEDELINGEN

Oproep

Laura Roscam Abbing, die tijdens de VVNK-excursie van 5 augustus j.l. naar Alkmaar een presentatie heeft gegeven over haar promotieonderzoek naar Glasfabriek J.J.B.J. Bouvy (Dordrecht 1850-1926), blijft speuren naar (vindplaatsen van) ruiten van Bouvy en mogelijke andere informatie over de fabriek. Als u meer hierover weet, stuur dan een mail naar

l.roscamabbing@let.ru.nl

Websites over Art Nouveau in het buitenland

Op de website van de VVNK staan diverse links naar interessante sites uit binnen- en buitenland, maar er melden zich altijd nog meer aan. Het Réseau Art Nouveau Network, gerund vanuit het Musée Horta in Brussel, geeft op haar Engelstalige website www.artnouveau-net.eu een overzicht van lopende tentoonstellingen op het terrein van de Art Nouveau. Op de website is ook nieuws te vinden over congressen, publicaties en onderzoek.

Ook het 'Kenniscentrum rondom 1900', een website van een particulier is na een flinke pauze weer actief geworden:
www.rondom1900.nl

TENTOONSTELLINGAGENDA per 1 september 2017

Samenstelling: Ben Stork

Amsterdam - Van Gogh Museum
020-5705200 / www.vangoghmuseum.nl
Nederlanders in Parijs 1789-1914;
13 oktober 2017 t/m 7 januari 2018.

Parijs oefende in de 19de eeuw een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op kunstenaars uit heel Europa. Steeds nieuwe generaties kunstenaars verlieten hun geboorteland en trokken naar de plek waar het allemaal gebeurde. Ook Nederlandse kunstenaars zoals George Hendrik Breitner, Kees van Dongen, Piet Mondriaan, en eerder al Vincent van Gogh, trokken naar de Franse hoofdstad. Hier raakten zij geïnspireerd door het werk van Franse tijdgenoten zoals Pablo Picasso en Claude Monet. Omgekeerd drukten de Nederlandse kunstenaars ook hun stempel op de Franse kunst. De tentoonstelling 'Nederlanders in Parijs 1789-1914' van Spaendonck, Jongkind, Van Gogh, Van Dongen, Mondriaan' laat de Franse hoofdstad zien door de ogen van acht Nederlandse kunstenaars.

Vincent van Gogh, Boulevard de Clichy, 1887,
Van Gogh Museum.

Domburg - Marie Tak van Poortvliet Museum
0118-584618 / www.marietakmuseum.nl
Langs paden van verlangen, drie bijzondere collecties in beeld; t/m 12 november 2017.

'k Luister weelde-omvangen ...
Land van mijn jeugd, mijn Domburg groen,
Kon ik maar vliegen, als vogels doen,
Langs paden van verlangen!

Dit gedicht 'Uit de verte' van Marie Boddaert (1844-1914) begeleidt de Zomertentoonstelling 2017, die een selectie van werken rond Domburg als klassieke kunstenaarskolonie in Europees verband laat zien uit drie bijzondere verzamelingen: de Collectie van het MTVP Museum Domburg, de Collectie van de Gemeente Veere, waartoe Domburg behoort, en de Collectie van Francisca van Vloten, die deel zal uitmaken van het International Center for Artists' Colonies in Europe, een documentatie- en onderzoekscentrum i.o. verbonden met het MTVP Museum Domburg.

Een keur van schilderijen, tekeningen en grafische werken van Nederlandse en buitenlandse kunstenaars die vooral actief waren in de periode 1870-1930 is te zien.

Gorssel - Museum More
0575-760300 / www.museummore.nl
Tentoonstelling eigen collectie; doorlopende selectie uit de eigen collectie.

Museum MORE in Gorssel toont voortdurend een selectie van meer dan 100 werken uit de eigen collectie van Nederlandse realisten van de afgelopen 100 jaar. Van Jan Mankes, Charley Toorop, Pyke Koch tot Carel Willink. Veel van deze kunstenaars bouwen voort op een traditie van

Carel Willink, De Zeppelin, 1933, Museum More.

zorgvuldige ambachtelijkheid en technische perfectie, maar elk van hen doet dat op een geheel eigen manier. Ieder creëert een eigen werkelijkheid, soms zelfs een werkelijkheid die niet van deze wereld lijkt.

Gouda - Museum Gouda
0182-331000 / www.museumgouda.nl
Verrukkelijke landschappen - van Romantiek tot Haagse School; t/m 14 januari 2018.

Op de bovenverdieping van het museum is een tentoonstelling over landschappen uit de collectie van Paul Arntzenius.

In de 19e eeuw wordt het schilderen van een landschap gezien als iets 'moderns'. Een landschap is echter meer dan naschilderen van wat je om je heen ziet. Omgeven door de natuur brengt dat bij de kunstenaar indrukken teweeg die hij bij het schilderen tot uitdrukking wil brengen. Het is niet zomaar de natuur, maar het is zijn eigen landschap geworden, als ware het een gedicht.

Voor het eerst wordt er ook in de buitenlucht gewerkt en dat betekent dat er snel gewerkt moet worden. Wat vroeger gezien werd als een vluchtige schets, wordt nu gepresenteerd als een voltooid schilderij omdat het juist de spontaniteit, de

Pieter Meiners, *Ooievaar aan het water, ca. 1895.*

verandering zo mooi zichtbaar maakt. Niet voor niets vormt het woord 'impressie', niet veel later gevolgd door 'impressionisme' een kenmerk dat ook op de Haagse School van toepassing is.

Dergelijke landschappen liggen ook aan de basis van de schilderijencollectie van Paul Arntzenius (1883-1965) die ook zelf schilder van landschappen was. En juist daarin lag voor hem de kern van het kunstenaar zijn want de natuur zag hij als een afspiegeling van de schepping. In totaal 30 werken uit overwegend de collectie van Paul Arntzenius weerspiegelen naast Romantiek en ontzag voor de natuur, ook ontluikend impressionisme en het landschap in relatie tot de Hollandse wolkenpracht van de Haagse School. Aspecten van de schilderkunst waaraan hij zijn hart verpand had.

Deze presentatie van landschappen vormt een hommage aan kunstenaar én verzamelaar Paul Arntzenius.

Den Haag – Pulchri Studio
070-346 1735/ www.pulchri.nl

Marius Bauer: Verslaafd aan het Oosten; 4 t/m 26 november 2017.

150 jaar geleden werd Marius Bauer geboren; reden voor de Vrienden van de

Bauer Documentatie Stichting (BDS) om dat te vieren; voor de eerste tentoonstelling *Tussen droom en werkelijkheid* tekende het Museum Jan Heestershuis in Schijndel (inmiddels geëindigd). Dichterbij, in het Couperusmuseum in de Javastraat is nog tot en met zondag 8 oktober *De Oriënt verkend: Op reis met Louis Couperus en Marius Bauer* te bezoeken (besproken in *Rond 1900* 2017 - nr. 3). Het hoogtepunt van de jubileumviering moet zijn de expositie *Marius Bauer: Verslaafd aan het Oosten*, in de drie bovenzalen van Pulchri. Beoogd wordt een representatieve tentoonstelling van Bauers oeuvre, voornamelijk omvattende etsen, aquarellen en schilderijen, een en ander geografisch onderscheiden in: Turkije, Rusland, Spanje, Noord-Afrika, Levant, Brits- en Nederlands-Indië.

Marius Bauer, affiche Verslaafd aan het oosten.

Marius Bauer, Bazaar in Istanbul, aquarel (foto Studio 2000).

Het betreft hier een terugkeer van Bauer naar Pulchri. Bauer was niet alleen reeds op 19-jarige leeftijd lid van Pulchri maar werd ook in 1890 gekozen in het bestuur als 'Commissaris voor de Gezellige Bijeenkomsten'. In dat bestuur zaten Mesdag, Van de Sande Bakhuyzen, De Josselin de Jong en Zilcken. In die capaciteit (maar ook al daarvóór) organiseerde Bauer verscheidene destijds populaire 'Tableaux vivants'. In de bestuurskamer van Pulchri hangt nog een ontwerp voor een dergelijk evenement. Reeds in deze tableaux speelde het Oosten een doorslaggevende rol.

Tevens zal begin september de tweede, herziene en geactualiseerde druk verschijnen van de in 2007 verschenen, door André Kraayenga geschreven monografie *Oogstrelend Oosters* (reeds geruime tijd uitverkocht). Tijdens de Pulchri-tentoonstelling is dit boek aldaar te verkrijgen voor € 20,- (winkelprijs € 29,95). Zie ook: www.mariusbauer.nl

Katwijk - Katwijks Museum
071-4013047 / www.katwijksmuseum.nl
Tastbaar verleden, een collectie op reis; t/m 4 november 2017.

De tentoonstelling omvat een selectie van negentiende- en twintigste-eeuwse schilder- en tekenkunst uit een kleurrijke, particuliere verzameling. Deze verzameling sluit goed aan bij de kerncollectie van het museum, maar gaat tegelijk verder in thematiek. Aan ons oog trekt het vissersleven in Katwijk en Scheveningen voorbij. Voorstellingen van een bevolking die in streekdracht gekleed gaat, van aanzeilende bomschuiten en de visverkoop op het strand. Het noeste boerenleven passeert, evenals innige taferelen van moeder en kind en het schouwspel van een zonnig, hier en daar mondain strandleven. Bekoorlijke vissersvrouwen op het duin worden afgewisseld met elegante dames in hun atelier of tuin. De in heldere kleuren geschilderde ploeger van Herman Gouwe bevindt zich in de nabijheid van een ingetogen zee van Mesdag. Het latere werk van Isaac Israëls toont vrijgevochten dames in badpak op een Scheveningse zomerdag.

Philip Sadée, Een rustige avond bij zonsondergang, z.j.

Onder de kunstenaars bevinden zich Morgensterne Munthe en Hendrik Willem Mesdag. De Hagenaars Bernard Blommers en Philip Sadée, de in Laren werkzame Baruch de Laguna en de verfijnd werkende Octav Guillenot.

Lisse - Museum de Zwarte Tulp
052-417900 / www.museumdezwartetulp.nl

Naar de bollen. Anton L. Koster, schilder van bollenvelden; 16 september 2017 t/m 29 april 2018.

Vanaf dit najaar staat Museum De Zwarte Tulp in Lisse in het teken van het werk van de schilder Anton L. Koster (Terneuzen 1859 – 1937 Haarlem). Er zijn ruim vijftig werken te zien, afkomstig uit particulier bezit maar ook uit de eigen collectie van Museum De Zwarte Tulp, het Gemeentemuseum Den

Haag, het Rijksmuseum en Teylers Museum.

Vanaf 1890 woonde Anton L. Koster in Haarlem en later in Heemstede. In deze omgeving werd Koster gegrepen door de schoonheid van de bloembollenvelden; hij maakte van het schilderen van dit onderwerp zijn specialisme. Ieder voorjaar ging Koster met zijn schildersspullen op pad om studies – van soms herkenbare locaties in de Bollenstreek – te maken. Hij gebruikte die studies en schetsen later in zijn atelier als voorbeeld voor grotere schilderijen. De bloembollenvelden werden door Koster op een impressionistische manier vastgelegd, met aandacht voor de kenmerkende aspecten van het bollenlandschap: de vaarten, de heggen van elzen en beuken, de schafthuisjes, de rietschelven en de arbeiders die op het land aan het werk zijn.

Op de tentoonstelling zijn naast dertig schilderijen ook twaalf bijzondere zwart-wit pentekeningen van bolgewassen te zien. De pentekeningen zijn sinds de verwerving ervan door Teylers Museum in 1915 nooit meer tentoongesteld. In het Prentenkabinet worden ook aquarellen getoond en pastels – tekeningen in gekleurd krijt –, een techniek waarin Koster zeer bedreven was.

Maassluis - Gemeentemuseum Maassluis
010-5913813 / www.maassluismuseum.nl
Expositie kunst- en huisschilder Corstiaan Willem Smith; t/m 30 december 2017.

De Maassluisse schilder Corstiaan Willem Smith (1861–1954) was zijn leven lang actief als huisschilder maar ook als een bekwaam kunstschilder. Hij heeft een omvangrijk oeuvre geproduceerd.

De onderwerpen die hij schilderde waren dikwijls stads- en riviergezichten van Maassluis. Ook zeegezichten en Hollandse landschappen werden door hem op het

Corstiaan Willem Smith, Zeegezicht.

doek vastgelegd. Als kunstschilder was hij autodidact, maar zijn ambitie, aanleg en creativiteit maakten het hem mogelijk zich verder te ontwikkelen. De schilderijstijl van Smith vertoont overeenkomsten met die van de Haagse School, die zich deels kenmerkt door zijn sobere stijl en gebruik van grijsinten bij landschappen en zeegezichten. Dit verklaart wellicht ook zijn regelmatige bezoeken aan het atelier van H.W. Mesdag in Den Haag, met wie hij een goede band had.

Nunspeet - Noord-Veluws Museum
0341-250560 / www.noord-veluws-museum.nl
Vrouwen, Uit de kunst!
Kunstenaresen op de noordelijke Veluwe 1880-1950; t/m 4 maart 2018.

Vanaf 1880 komen vele kunstschilders naar de ongerepte noordelijke Veluwe. In eerste instantie lijken het alleen mannelijke kunstenaars te zijn. Minder bekend is dat ook vrouwen in deze omgeving als kunstenaar actief zijn geweest. Het is een periode waarin steeds meer vrouwen het penseel ter hand nemen om er als kunstenaar van te leven. Veel van hen hebben een opleiding gevolgd aan de academies van beeldende kunsten

in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam. Andere vrouwen gaan in de leer bij een kunstenaar of gaan zelfs naar Antwerpen of Parijs voor hun opleiding. Bijzonder is de opleiding van Kitty van der Mijll Dekker; zij studeert in 1929-1932 aan het Bauhaus in Dessau. Daarna vestigt zij haar handweverij De Wipstrik in Nunspeet.

In de periode 1880-1950 werken zeker vijfenvijftig vrouwelijke kunstenaars voor kortere of langere tijd op de Noordwest Veluwe. Van het leven en werk deze vrouwen is nog weinig bekend. Deze tentoonstelling wil daar verandering in brengen. Er wordt een grote diversiteit aan kunstwerken gepresenteerd van Anna Kerling (1862-1955), Jo Koster (1868-1944), Anna Lehmann (1876-1956), Sientje Mesdag-van Houten (1834-1909), Blanche Douglas Hamilton

Jo Koster, Zelfportret, ca. 1915, part.coll.

Affiche.

Ima van Eysinga, *Kunstenarsportret van Blanche Douglas Hamilton*, Teylers Museum.

(1853-1927), Ima van Eysinga (1881-1958) [afb. 31], Marie Wandscheer (1856-1936), Hedwig Kleintjes-van Osselen (1871-1936), Stans Balwé (1863-1954), Chrisje van der Willigen (1850-1931), Suze Robertson (1855-1922), Meta Cohen Gosschalk (1877-1913), Aletta van Thol-Ruijsch (1860-1930), Kitty van der Mijl Dekker (1908-1994), Jo Koster (1868-1944), Guusje Sundermeijer (1923) en Gaby Boveland (1931).

De tentoonstelling laat zien dat vrouwen in die tijd niet alleen fijnzinnige bloemstillevens schilderen, maar naast lieve gezichtjes ook karaktervolle portretten. Zij trekken ook naar buiten en maken hun eigen weergave van landschappen, dorpen en stadsgezichten en van mensen aan het dagelijks werk.

De tentoonstelling is mogelijk gemaakt door vele bruiklenen uit particuliere collecties en van musea, zoals Teylers Museum, Singer Laren, TextielMuseum, Zuiderzeemuseum en Groninger Museum.

Steenwijk - Hildo Krop Museum/ Villa Rams Woerthe

06 1070 9326 / www.hildokrop.nl

Hildo Krop: Ontwerpen, schetsen en afgietsels van gips; 2017 – 2018.

Door de gemeente Steenwijk konden van de dochter van Krop twee atelierinventarissen worden aangekocht: van het grote atelier aan de Plantage Muidergracht in Amsterdam en het kleinere tuinhuis/atelier bij zijn woning te Schoorl. Deze atelierinventarissen bestonden naast enkele bronzen en stenen beelden en een aantal keramische objecten, voor het grootste deel uit werken van gips: ontwerpen, schetsen en afgietsels. Tot op de dag van vandaag zijn vrijwilligers van het museum bezig met het determineren van de objecten. De gipsen beelden van Krop worden nu onder de aandacht gebracht in de vorm van een wisselexpositie en een boek.

Kunsthistoricus/restaurator Pier Terwen uit Leiden heeft een boekuitgave verzorgd waarin alle facetten van het werken met gips door beeldhouwers (in dit verband door Krop) aan de orde worden gesteld. Wat is het kunsthistorisch belang van de collectie gipsen van het Hildo Krop Museum? Wat waren Krops methoden van werken en

Hildo Krop, gipsmodel voor een beeld in het gebouw van de Volkenbond te Genève, 1934/1935.

technieken; welke bewerkingen hadden in zijn atelier plaatsgevonden alvorens de beelden de werkplaats aan de Plantage Muidergracht konden verlaten?

In de expositie en vooral in de uitgave *Hildo Krop ontwerpen, schetsen en afgietsels* wordt getracht antwoord te geven op de vele vragen die leven omtrent de ontstaansgeschiedenis van zijn kunstwerken.

Otterlo - Het Nederlands Tegelmuseum
0318-591 519 /

www.nederlandstegelmuseum.nl

De Vergeten Collectie van Helene Kröller-Müller; t/m 29 oktober 2017.

Deze tentoonstelling omvat meer dan 150 handbeschilderde antieke wandtegels en tableaux uit het depot van het Kröller-Müller Museum. Helene Kröller-Müller volgde lessen kunstbeschouwing bij kunstpedagoog H.P. Bremmer (1871-1956). De rijke traditie die Nederland op het gebied van sieraardewerk had werd tegen het einde van de negentiende eeuw opnieuw ontdekt en gewaardeerd. Bremmer speelde daarop in, en mede door zijn publicaties was het voor een kunstverzamelaar vrijwel vanzelfsprekend om ook voorbeelden van deze oude kunstnijverheid te verwerven. In de collectie van Helene Kröller-Müller bevindt zich bijvoorbeeld een tegeltafel met een klok, van hetzelfde type als door Bremmer was aangeprezen.

Later ging Helene Kröller-Müller kunstwerken verzamelen, vooral uit de tweede helft van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw, maar ook uit de 17e eeuw. Tot de collectie tegels behoren onder andere enkele vroege voorbeelden uit het Osmaanse Rijk (Turkije), van de zestiende en zeventiende eeuw. Bijzonder is de reeks van tien tegels die Bart van der Leek

Bart van der Leek, *tegel Vis*, 1936; Museum Kröller-Müller.

vanaf eind jaren 1930 maakte met sterk geabstraheerde voorstellingen van vooral dieren. Deze collectie is nooit eerder te zien geweest.

Nog steeds gezocht: vormgever

Het bestuur zoekt iemand die in de toekomst de vormgeving van de Rond 1900 kan overnemen van de huidige vormgever. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met Eef de Hilster webmaster@vvnk.nl / 0299-432522

Tentoonstellingen uitgebreid beschreven in eerder verschenen uitgaven van 'Rond 1900'

Borne - Museum Bussemakershuis
074-2669636 / www.bussemakershuis.nl
Glans van damast; t/m 02 december 2017.

Den Haag - Gemeente Museum Den Haag
070-3381111 / www.gemeentemuseum.nl
Rumoer in de stad, de schilders van tachtig; t/m 05 november 2017.

Den Haag - Louis Couperusmuseum
070-3640653 / www.louiscouperusmuseum.nl
De Oriënt verkend; op reis met Louis Couperus en Marius Bauer; t/m 8 oktober 2017.

Haarlem - Teylsmuseum
023-5160960 / www.teylersmuseum.eu
De Lorentz formule in het Lorenz Lab; t/m 18 mei 2020.

Huizen - Huizer Museum
035-52502233 / www.huizermuseum.nl
Kunstduet: Bertha thoe Schwartzenberg en Marie-Thrèse Mentinck; t/m 31 oktober 2017.

Leerdam - Nationaal Glasmuseum
0345-612714 / www.nationaalglasmuseum.nl
De Stijl tot Dutch Design; t/m 31 december 2017.
Hoogtepunten uit de collectie; t/m 31 december 2017.

Nieuw-Buinen - Keramisch Museum Goedewaagen
0599-616090 / www.keramischmuseumgoedewaagen.nl/

Nieuwe aanwinsten van tegelkunst van de Haagsche Plateelfabriek Rozenburg, 1883-1900; t/m 23 december 2017.

De Stijl en het Constructivisme in Nieuw Buinen; verlengd tot 23 december 2017.
Goedewaagens scheepsmemorabilia voor de Holland America Line, aangevuld; tot 23 december 2017.

Hoogtepunten uit de keramiek van Art Nouveau en Art Deco', sieraardewerk, potterie, tegels en tegeltableaus, platiekjes, herzien en aangevuld; tot 23 december 2017.

Oosthuizen - Dik Trom Kinderboekenmuseum
06-20477917 / www.hetschooltjevandiktrom.nl
Leentje leert lezen - het leesplankje; t/m 29 oktober 2017.

Roermond - Cuypershuis
0475-359102 / www.cuypershuis.nl
Kastelen om van te dromen; Kasteel De Haar in internationaal perspectief; t/m 29 oktober 2017.

Tilburg - Nederlands Textielmuseum
013-5367475 / www.textielmuseum.nl
Schitterend | Damast en Glas van Klassiek tot Art Deco; t/m 29 oktober 2017.
Ornamentale Patronen | Trijpwefsfels van de Amsterdamse School; t/m 4 maart 2018.